

ÇOCUKLAR İÇİN YAZILAN FARŞÇA-TÜRKÇE MANZUM BİR SÖZLÜK: DÜRRÎ'NİN GÜHER-RÎZ'İ

Bahir SELÇUK¹

Mesut ALGÜL²

Özet

Klasik Türk edebiyatında eğitici ve öğretici yönü ağır basan çeşitli manzum sözlükler kaleme alınmıştır. Özellikle Sümbülzâde Vehbî'nin Tuhfe-i Vehbî'si gibi Farsça-Türkçe sözlükler önemli bir yer tutmaktadır. Çok beğenilen Tuhfe-i Vehbî'ye nazire olarak çeşitli sözlükler yazılmıştır. Bunlardan biri de Dürrî Süleyman Efendi'nin kaleme aldığı Güher-rîz'dir. Eser, 1267/1851'de İstanbul'da yayımlanmıştır. Öğretici yanı ağır basan ve küçük hacimli bir eser olan Güher-rîz, takrizlerinin çokluğu ile dikkat çekmektedir. Güher-rîz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 7 takriz bulunmaktadır. Elifba sırasına göre düzenlenmiş sözlük bölümünde giriş ve hatime bölümüyle birlikte 220 civarında beyit yer almaktadır. Son bölümde muhtelif kişilerce yazılmış 10 tarih vardır. Bu çalışmada Dürrî'nin Güher-rîz adlı manzum Farsça-Türkçe sözlüğü tanıtıldıktan sonra çevriyazılı metnine yer verilecektir.

Anahtar Kavramlar: Dürrî Süleyman, Güher-rîz, Farsça, Türkçe, manzum, sözlük.

AN FARSI-TURKISH VERSE DICTIONARY FOR CHILDREN: DURRÎ'S GUHER-RÎZ

Abstract

In classical Turkish literature various verse dictionaries which are predominant with didactical aspect has been written up. Especially Farsi-Turkish dictionaries as Sunbulzade Vehbî's Tuhfe-i Vehbi have an important role. Various dictionaries have been written as response referred to Tuhfe-i Vehbi. One of these is also Guher-rîz which was written up by Durrî Süleyman Efendi. The work was published in Istanbul in 1267/1851. Guher-rîz which is predominant by its didactical aspect and which has a small size takes attention with many of appreciations. Guher-rîz is composed of three parts. At the first part there are seven appreciations. In the part of dictionary argonised according to line of elifba alphabet with its introduction and epilog there are 10 histories written by various persons. In this study there will se a document translation offer in verse Farsi-Turkish dictionaries are introduced.

Keywords: Dürrî Süleyman, Güher-rîz, Farsi, Turkish, verse, dictionary.

¹Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bahirselcuk@gmail.com.

²Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D., Yüksek Lisans Öğrencisi, 47mstal@gmail.com.

GİRİŞ

İslâm kültüründe lügat geleneği, dinin iki temel kaynağı olan Kuran-ı Kerim ve hadisleri anlama gayretleri ile başlamıştır. Tarih boyunca çeşitli din, dil ve kültürlerle tanışan Türkler de, yeni dilleri öğrenmek ya da öğretmek amacıyla çeşitli sözlükler kaleme almıştır. İslami dönem Türk edebiyatında sözlük yazma geleneği *Dîvânu Lugâti't-Türk*'le başlar. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ten sonra Anadolu, Çağatay ve Memlük sahalarında genellikle Arapça ve Farsçadan Türkçeye olmak üzere birçok sözlük kaleme alınmıştır (Horata, 2000:75).

Mensur olarak kaleme alınmış sözlüklerin yanında manzum sözlüklerin de kültür ve edebiyatımızda önemli bir yer tuttuğu görülür. Mensur sözlükler kadar hacimli ve kapsamlı olmayan manzum sözlüklerin aruz eğitiminde ve tekrar yoluyla yabancı kelimeleri öğretme hususunda önemli bir fonksiyon icra ettikleri görülür.

Bir çeşit ders kitabı işlevi gören manzum sözlükler, fayda amacı güden, küçük hacimli, kolay ezberlenir öğretici eserlerdir. Çocuklara ve tahsile yeni başlayanlara ezber yoluyla önemli miktarda kelime ve bazı gramer kaidelerinin öğretilmesini sağlayan, dil, edebiyat ve aruz bilgileri de sunan manzum sözlükler; nazımın çekiciliği, veznin oluşturduğu akıcılık, tekrarların sağladığı ezber gibi nedenlerle özellikle tercih edilmiştir. Aynı zamanda bu sözlüklerle edebî sanatların, bahir ve vezinlerin öğretilmesinin yanı sıra şiire ve şairliğe meyilli olanların kabiliyetlerinin geliştirilmesi de düşünülmüştür (bk. Öz, 1997:219). Manzum sözlükler, bilimsel anlamda ciddi ve doyurucu birer kaynak olmasalar da manzum sözlüklerin mukaddime kısmında lügat ilminin insanın zekâsını artıracığından bahsedilmesi ve müelliflerinin de çocukluklarında en azından bir manzum sözlük ezberlediklerini beyan etmeleri dikkate şayandır (Kılıç, 2006/1: 66-67).

Manzum sözlük geleneğinin Anadolu'daki ilk örnekleri Arapça-Farsça olarak görülür (Öz, 1997: 3) Anadolu'da XV. yüzyıldan itibaren Farsça öğretme gayesiyle çeşitli çalışmalar yapılır. Bu gayeyle mensur eserlerin yanısıra, belirli usuller çerçevesinde hazırlanmış manzum sözlüklerden de istifade edilir. Tespitlere göre Anadolu'da yazılmış ilk Farsça-Türkçe sözlük olan *Tuhfe-i Hüsamî*, manzum olup Hüsam b. Hasan el-Konevî tarafından 802/1399-1400 yılında nazmedilmiştir. Bu geleneğin son örneği ise Üsküdar Mevlevihanesi'nin son şeyhi Ahmet Remzi Akyürek'in 1924 yılında yazdığı *Tuhfe-i Remzî*'dir." (Öz, 1997: 219) Sünbülzâde Vehbî'nin 1798-1909 yılları arasında 58 defa basılan *Tuhfe-i Vehbî*'si ile Şâhidî İbrahim Dede'nin 1848-1867 yılları arasında İstanbul'da dört defa basılan *Tuhfe-i Şâhidî*'si en önemli Farsça-Türkçe manzum sözlükler arasında yer almaktadır (Karaismailoğlu 1990: 60). Öz'ün (1997:219) tespitlerine göre XV. yüzyıldan günümüze kadar Farsça-Türkçe, Türkçe-Farsça ve bu iki dilin yer aldığı toplam 138 sözlük bulunmaktadır. Bunlardan 106'sı mensur, 32'si manzumdur. Mensur sözlüklerin 68'i yazma hâlinindedir. 20'si eski harflerle matbu olarak, 18'i de Latin harfleriyle basılmıştır. Manzum sözlüklerin ise 16'sı Farsça-Türkçe, 16'sı da Arapça-Farsça-Türkçe' dir. Bunların 25'i yazma hâlinde, 7'si de matbudur³.

³ Batı dilleri için de manzum sözlükler yazılmıştır. Bosnalı Üsküfî'nin 1040/1635'te telif ettiği *Makbûl-i Ârif* isimli Bosnaca-Türkçe manzum lügat ve Halis Efendi tarafından 1850 yılında kaleme alınan *Miftâh-ı Lisân* adlı Türkçe-Fransızca manzum sözlük örnek olarak verilebilir (Kartal, 2003:21).

XV. yüzyılda başlayan manzum sözlük geleneği, XIX. yüzyılda Hayret Mehmed Efendi'nin (Arapça-Farsça-Türkçe) 869 beyitten oluşan *Tuhfe-i Zîbâ'sı* (1234/1819), Hasan Aynî'nin (Arapça-Farsça-Türkçe) 1417 beyitlik *Dürrü'n-nizâm'ı* (*Nazmu'l Cevâhir*) (1226/1811), Çemişgezekli Nasûh Efendi'nin (Arapça-Farsça-Türkçe) 610 beyitlik *Tuhfe-i Nushî'si* (1297/1842), Süleyman Dürrî'nin (Farsça-Türkçe) 141 beyitlik *Güher-rîz'i* (1263/1847), Macaristan'ın Şiklovis kasabasından olan Osman'ın (Farsça-Türkçe) 221 beyitlik *Tuhfetü'l-ma'nâ'sı* (1268-1852) ve Süleyman Hayri'nin (Arapça-Farsça-Türkçe) üç bin beyitlik *Hayrû'l-lügat'ı* ile devam etmiştir (Şentürk-Kartal, 2004:478).

1. Süleyman Dürrî Efendi ve *Güher-rîz'i*

Kaynaklarda Süleyman Dürrî hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Dürrî, 1236/1820-21'de Bulgaristan'ın Şumnu şehrinde dünyaya geldi. Babası Şumnulu bir müderris olan Tayyib Efendi'dir. Tahsilini İstanbul'da tamamladı. Abdülmecid Han'ın 1262 (1845) yılında Rumeli tarafına yaptığı bir seyahat esnasında Süleyman Dürrî Efendi'ye hâceganlık rütbesi verildi. Bundan sonra İstanbul'a gelerek bir müddet Tophâne-i Âmire Mektupçuluğu Odasına devam ettikten sonra 1266 (1849) yılında Mektûbî-i Sadr-ı Âlî Hulefalığına (Sadrazamlık Genel Sekreterliği Kâtibliğine) tâyin edildi.⁴

Nücum ve heyet ilimlerinde de söz sahibi olan Dürrî'nin iki eseri mevcuttur:

Câmi'ü'l-Kavâ'id ve Netâyicü'l-Fevâ'id: İlm-i riyâzî ile ilgili Türkçe bir eserdir.

Güher-rîz: Tuhfe-i Vehbî'ye nazire olarak yazılan Farsça-Türkçe manzum sözlüktür.

2. *Güher-rîz'in* Şekil ve Muhteva Özellikleri

Güher-rîz, Tuhfe-i Vehbî⁵'ye nazire olarak yazılmış Türkçe-Farsça manzum bir lügattir. Eserin baş tarafındaki bir takrizde eserin *Tuhfe'*ye nazire olarak yazıldığı belirtilmiştir. Eser, 1263/1847 yılında nazmedilmiş, 1267/1851'de İstanbul'da yayımlanmıştır. *Güher-rîz'in* 1267/1851'de İstanbul'da yayımlanan ve çeşitli kütüphanelerde bulunan matbu nüshası ile Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbî, no: 1590'da kayıtlı bir yazma nüshası bulunmaktadır.

Matbu Nüsha: 23 s., İstanbul, Matbaa-i Âmire.

Yazma nüsha: 14 yk., 14 st., 240*159, 163*111 mm, nesih, ser-levha müzehheb, cetveller yaldızlı, 1b-14b.

Eserin sözlük kısmında yaygın Farsça ve Arapça kelimelere, edatlara, sayılara, çeşitli istilâhlara, dinî kavramlara yer verilmiştir. Sözlükte yaklaşık 620 Farsça, 240 Arapça kelime/kelime grubunun Türkçe karşılığı yer almaktadır.

⁴ Çiftçi (tyk.) Fatin Davud, Hâtimetü'l-Eş'âr. <http://ekitap.kulturizim.gov.tr/TR,78465/fatin-davud---hatimetul-esar.html> [e.t. 01.10.2015], Şemseddin Sami (1311:2139), Bursalı Mehmed Tahir (1342/1926:267), Akbayar (1996: 424).

⁵ Farsça-Türkçe sözlükler arasında Tuhfe-i Şâhidî'den sonra en fazla ilgi gören ve okunan manzum sözlüklerden biridir. Sünbülzâde Vehbî, resmî bir ziyaret için gittiği İran'da edindiği bilgileri bir eserle değerlendirmek, özellikle de oğlu Lutfullah'a yararlı bir kitap hediye etmek arzusuyla 1783 yılında eseri kaleme almış, Sadrazam Halil Hamid Paşa ile onun iki oğlu için nazmetmiş ve kendilerine takdim etmiştir. Eserde 93 beyitlik bir mukaddime, 57 kıt'a, İstîlâhât-ı 'Acem başlıklı 201 beyitlik sözlük kısmı ile sonunda 5 beyitlik bir tarih kıt'ası yer almaktadır. Nazmedilen Farsça kelimelerin özellikle şiir ve inşaaya uygun kelimeler olmasına dikkat edilmiştir. Farsça kelimelere çağa uygun verilen Türkçe karşılıklar, Farsça deyimler ile bazı kelimelerin özel anlamlarına yer verme ve nazımdaki başarıdan dolayı Tuhfe-i Vehbî'ye muhtelif zamanlarda şerhler, haşiyeler ve nazireler yazılmıştır.

Yazılış Sebebi

Dürrî eserinin “sebeb-i tanzim” kısmında eseri yazmaktaki amacını ve kimler için yazdığını ifade etmektedir. Dürrî, bu bölümde ezberlenmesi kolay olduğu için bu lügatı manzum olarak tertip ettiğini, eseri çokça tekrar etmeye gerek olmadığını, beş kerede akıllı bir çocuğun bunu kolayca ezberleyebileceğini ifade etmektedir. Eserin pek çok yerinde de “ey püser (ey oğul)” ifadesine rastlanmaktadır. Bu nedenle eserin birinci dereceden muhataplarının çocuklar olduğu söylenebilir.

Hıfzı eshel olmak için bu luğat manzūmesin
Kıldı bu tertib-i zībā üzre çün Dürr-i nazīm

Keşret-i tekrāra yoğdur hāceti beş kerrede
Şu gibi ezber ider her ‘ākıl ü tıfl-ı hāzīm (S. 5/2-3)⁶

Eserin çeşitli bölümlerinde çocuklara eserin ezberlenmesi için tavsiyede bulunulur. Sözlüğünü ezberleyenlerin birikimlerinin artacağını söyler:

Her kim eylerse luğātın ezber
Fuşahā silkini meslek eyler (T. 1/8)

Mefā’ ilün mefā’ ilün bu nazımın eyleyen ezber
Düşer tahsīl-i dāniş kaydına elbet olur dānā (S. 6/6)

Fā’ ilātün fā’ ilātün fā’ ilātün fā’ ilāt
Dürr ile memlū şadefdir bu kitāb (S. 7/6)

Güher-rizim şadefāsā tolu inci ile Dürrî
Olur hıfz eyleyen nev-reslerin dürc-i femi dūr-pāş (S. 18/6)

Ayrıca eserini hayırla anılmak için yazdığını, bilgisini göstermek amacıyla olmadığını ifade etmektedir.

Hayr ile yād olmadır maṭlab bunı inşāddan
Ma’ rifet ibrāzı kaşdın tıtmadım Allāh ‘alīm (S. 5/5)

Veze

Güher-riz’in sözlük kısmında kelime ve kavramlarla birlikte aruz hakkında da bilgiler verilmektedir. Kıt’aların çoğunun son beytinde veze ya aynen yazılır ya da vezinin bir iki tef’ilesi verilir.

Tablo 1. Sözlük Bölümündeki Manzumelerin Bahir ve Kalıpları

Bahir	Veze	Manzume Numarası
Remel	fā’ilātün fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün	5, 8, 10, 12, 16, 21, 24, 27, 34, 35, 38
	fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün	7, 23, 30, 36, 37, 39, 40
	fe’ilātün fe’ilātün fe’ilātün fe’ilün	4
Hezec	mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün	3, 6, 15, 18, 20, 28, 32
	me’ülü/mefā’ilü/mefā’ilü/fa’ülün	19

⁶ Eserin takriz bölümündeki manzumeler T, sözlük bölümündekiler S, tarih kıtalarının olduğu bölümdekiler de K olarak kısaltılmıştır.

Recez	müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün	17, 22, 25, 29, 33
	müstef'ilün müstef'ilün	2
	müstef'ilâtün müstef'ilâtün	1, 9, 11, 14, 26, 31
Seri'	müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün	13

Sözlük bölümünde özellikle imaleye ve medli kelimelerde zihafa sıkça rastlanır.

Behişt'dir cennetiñ adı yegâne küy-ı mü'mindir
Dağ'ı düzağ'ı cehennemdir naşârâya denir tersâ (S. 6/2)

Oldu hûbter pek güzel çirkin olan şey adı zışt
Bed fenâya denmiş ammâ nîk iyidir hoşça nişt (S.8/1)

Bed-meniş olmuş⁷ fenâ hüylü tabî' atdır nihâd
Hem güzel hüyluya derler hûb-nihâd ü hûb-sirişt (S.8/5)

Eserin Bölümleri

Güher-rîz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm (matbu nüshada 4 sayfa) 7 manzum takrizden oluşmaktadır. Bu takrizlerin toplam beyit sayısı 49'dur. Kitabın hacmine kıyaslayacak olursak takriz sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir. Takrizler başlıklar hâlinde verilmiş, takrizi yazar kişiler bu başlıklarda belirtilmiştir. Takrizlerin başlığından, takrizleri yazar kişilerin Dürrî'nin yakın arkadaşları, meslektaşları olduğu anlaşılmaktadır. 3 numaralı takriz Farça, diğerleri Türkçe olarak yazılmıştır. 2, 4, 5 ve 7 numaralı takrizler tarih olarak yazılmıştır. Takrizlerde genel olarak kitap hakkında olumlu ve mübalağalı ifadeler yer almaktadır.

Tablo 2. Takrizlerin Özellikleri

Takriz	Yazan Kişi	B. Sayısı	Nazım Şekli
1	Sudûr-ı 'İzâmdan Hasan Tahsîn Efendi	10	mesnevi
2	Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nâzırı Ziver Efendi	5	kıt'a
3	Mekâtib-i Rüşdiyye Nâzırı Kemâl Efendi (<i>Farsça</i>)	4	kıt'a
4	Hâriciyye Hulefâsı Ser-âmedânından Mustafâ Paşazâde Hasan Hakkı Bey	5	gazel
5	Suhen-sencân-ı Zamânedden Savfet Efendi	5	gazel
6	Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûndan Gümrük Emîni El-hâc Mustafâ Resâ Efendi	14	kıt'a
7	Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûndan Tâlib Efendi	6	kıt'a

İkinci bölüm sözlük kısmıdır. Bu bölüm *Tuhfe-i Vehb*'de olduğu gibi elifbâ esasına göre tertip edilmiştir. Sözlük kısmı 40 başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde, giriş kısmındaki ilk 5 başlık dışında her başlık, altındaki manzumenin vezin ve kafiyesine uygun olarak tanzim edilmiştir. Yani başlıklar da vezinli ve altındaki manzume ile kafiyelidir. Mesela;

Nüvişt'em ez-Elif Evvel Be-Bâlâ Kıt'a-yı Zibâ
(mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün)

şeklinde. Bu başlığın altındaki manzume, başlıkla aynı vezin ve kafiye. Bu başlığın altındaki manzume, başlıkla aynı vezin ve kafiye.

Behişt'dir cennetiñ adı yegâne küy-ı mü'mindir
Dağ'ı düzağ'ı cehennemdir naşârâya dinür tersâ

⁷ olmuş: oldu M

Sözlük bölümündeki ilk beş manzume mukaddime mahiyetindedir. İlk iki manzume Farsça olarak yazılmış, ilkinde Allah'a hamd ve şükür ikinci kıt'ada ise Peygamber efendimize, âl ve ashabına salat ve duada bulunulmuştur. Üçüncü manzume halife Abdülmecid'e, dördüncüncüsü de vezâret makamındaki kişiye (isim belirtilmeden) yazılmıştır. Beşinci manzume ise *sebeb-i tanzim* kısmıdır. Şair burada eserin yazılış sebebi üzerinde durmaktadır.

Sözlük bölümündeki manzumeler 6 beyitlik bir manzume ile birer başlık altında elifbâ sitemine göre sıralanmıştır. Müellifin böyle bir yol takip etmesi eserin kolayca ezberlenmesi içindir. Giriş ve hatime bölümleri dâhil sözlük bölümünde 226 beyit yer almaktadır. Sözlükte Arapça ibarelerin olduğu manzumelerde Arapça kelime ve kavramların karşılığı verilmiş ve başlıklar Arapça olarak yazılmıştır. Sözlük bölümünde 9, 11, 14, 19, 20, 21, 22, 23, 38 ve 40 numaralı manzumelerin başlıkları Arapça; 39. manzumenin Türkçe, diğerlerinin ise Farsça olarak yazılmıştır.

Bundan sonraki başlıklarda elifbâ düzenine göre altışar beyit halinde kelime ve kavramların karşılıkları verilmeye çalışılmıştır. Bazı yerlerde Türkçesi verilen bir mısraın Arapça veya Farsça karşılığı beyit hâlinde verilmiştir.

Sözlük bölümünde elifbâ sistemi 33. kıt'ada sona ermektedir. 34. başlıkta bazı Farsça ıstılahların karşılıkları verilmiştir. 35. kıt'ada ileri yaştaki çocuklar için yazılmış, mecazî kelimelerin karşılıkları verilmiştir. 36. ve 37. manzumelerde Farsça temel sayılar ve edatların karşılıkları verilmiştir. 38. kıt'ada bazı Arapça ve Farsça dinî ıstılahların karşılıkları verilmiştir. 39. ve 40. kıt'alarda Arapça temel sayılar ve edatların karşılıkları verilmiştir.

41 ve 42. manzumeler sözlüğün hatime bölümünü oluşturmaktadır. Hatime, 2 beyitlik 2 kıt'adan oluşmaktadır. Müellif, 2 kıt'aların 2. beyitlerinde tarih düşmüştür.

Tablo 3. Sözlük Bölümündeki Manzumelerin Özellikleri

Manzume	B. Sayısı	Nazım Şekli
1	2	nazm
2	2	nazm
3	2	nazm
4	2	kıt'a
5	5	gazel
6-40	6	gazel
40	2	kıt'a
41	2	kıt'a
42	2	kıt'a

2, 3 ve 5 numaralı manzumeler kıt'a başlığını taşıyalar da bu manzumeler kafiye örgüsü bakımından kıt'a nazım şekline uymamaktadır.

Eserin üçüncü ve son kısmı ise kitap üzerine muhtelif kişilerin yazmış oldukları tarih manzumelerinden oluşmaktadır. Bu bölümdeki manzumelerin ilk 9'u kıt'a nazım şekliyledir. 10. manzume nazm şeklidir. Biri hariç tüm tarihler başlıklarıyla verilmiştir. Başlıklarda tarihlerin kimler tarafından kaleme alındığı belirtilmiştir. Başlığı olmayan tarih manzumesinin son beytinde tarihi yazan kişinin mahlası (Na'il) mevcuttur.

Tablo 3. Tarih Kıt'alarının Özellikleri

Tarih	Yazan Kişi	B. Sayısı	Nazım Şekli
1	Mektûbî-i Sadr-ı 'Âlî Hulefâsı Ser-âmedânından Rif'atlı Senîh Efendi	3	kıt'a
2	Mevâlî-i Kirâmdan Meşreb-zâde Dâmâdı Fazîletlü Şem'î Efendi	5	
3	Kudemâ-yı Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûndan ve Pîr-i Sühan-verân-ı Zamândan Fütüvvetlü Tâlib Efendi	6	
4	Meşâyih-ı 'îzâmdan Şeyhü'ş-Şu'arâ Bursalı Şeyh Zâ'ik Efendi	5	
5	Tâlib Efendi	18	
6	Şumnu Hânedânından ve Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûndan 'Âkif Efendi	2	
7	Ticâret-hâne Ketebesî Ser-Âmedânından Sühan-pîrâ Fatîh Efendi	1	
8	Boğaz Muhâfızî Esbak Müteveffâ İsmâ'îl Paşa-zâde Hakkı Beyefendi	2	
9	Medîne-i Manâstır Hânedânından Sühan-ârâ Fâ'ik Beyefendi	5	
10	Nâ'il Efendi	2	nazm

3. Karşılaştırmalı Metin

Güher-rîz'in karşılaştırmalı metni oluşturulurken Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, No: 2857'deki matbu nüsha (M) ve Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi No: 1590'daki yazma nüsha (B) kullanılmıştır. Eserin takriz bölümünde 7 manzume, sözlük bölümünde 42 manzume, tarih kıt'aları bölümünde 10 manzume bulunmaktadır. Karşılaştırmalı metinde bu bölümler göz önünde bulundurularak manzumeler ayrı ayrı numaralandırılmıştır.

[B-1b, M-1]⁸

[1]

Şudür-ı 'îzâmdan Nakîbu'l-Eşraf Semâhatlü⁹ Hasan Tahsîn Beyefendi Hazretlerinin İşbu Güher-Rîz-Nâm Manzûmeye İnşâd¹⁰ Buyurdukları Takrîz-i 'Âlileridir

(fe' ilâtün/fe' ilâtün/fe' ilün)

1. 'Ahd-i şâhenşeh-i zıll-i devrân
Oldu manzûme-i 'adl ile 'ayân
2. Muntazam oldu bilâd ü emşâr
Kalmadı cevr ü ta' addiye medâr
3. Siyyemâ ehl-i hüner devrinde¹¹
Oldu hürşîd gibi rahşende
4. Her biri burc-ı ma'ârif nûru
Görünür leyle-i cehliñ düdu
5. İşte ez-cümle bu âşâr-ı celîl
Müdde' â-yı kaleme oldu delîl

⁸ Matbu nüshada 1-4 arası sayfalarda takrizler yer almaktadır. Sözlük kısmı 5. sayfada başlamış olsa da sayfa numarası 2 olarak verilmiştir. Biz sözlük bölümünü nüshada olduğu gibi 2. sayfa olarak değil önceki bölümün devamı olacak şekilde 5. sayfa olarak değerlendirdik ve karşılaştırmalı metni de bu şekilde gösterdik.

⁹ Nakîbu'l-Eşraf Semâhatlü: Semâhatlü Nakîbu'l-Eşraf M

¹⁰ Güher-Rîz-nâm Manzûmeye İnşâd: Manzûmesine Tanzîm M

¹¹ devrinde: her fende M

6. Tuḥfe-i nādire-i dürr-i yetim
Şadef-i fāhire-i ṭab^c -ı selim
7. Mantıku't-ṭayra bedeldir bu kitāb
Kaşr-ı ma^c nāya temeldir bu kitāb
8. Her kim eylerse luġātın ezber
Fuşahā silkini meslek eyler
9. İ'tibār-ı şeh-i devrāna sezā
İltifāt-ı kerem ü luṭfa be-cā
10. Hāme-i rū-siyeh-i ' acz-āyın
Yazdı taqrīzi berā-yı Taḥsīn

[B-2a]

[2]

Efāhim-i Ricāl-i Devlet-i 'Aliyyeden Mekteb-i Tıbbiyye-i Şāhāne Nāzırı 'Aṭüfetlü Ziver Efendi Ḥazretlerinin Bā-Tārīḥ Tanzīm Buyurdıkları Taqrīz-i Vālālarıdır

(fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilün)

1. Nüşa-i kübrā-yı şevket pādīşāh 'Abdu'l-mecīd
Kıldı dünyāya nizāmın nazm-ārā dürr-i nev
2. Dürretü't-tāc-ı selāṭin-i cihān olsa sezā
Olalı manzūme-i evşāf-ı vālā dürr-i nev
3. Cevher-i silk-i nizāmātın görenler dediler
Ser-nişān-ı sübhā-i iclāl zibā dürr-i nev

[M-2]

4. Kātib-i nazm-ı mühimmāti olan Dürrī ḳulu
Tuḥfeyi tanzīrde gösterdi ra^c nā dürr-i nev
5. Eyledi taqrīz Ziver söyledi tārīḥ-i tām
Tuḥfe-i Dürrī Efendi oldu a^c lā dürr-i nev

[3]

Ricāl-i Devlet-i 'aliyyeden Mekātib-İ Rüşdiyye Nāzırı Sa'ādetlü Kemāl Efendi Ḥazretlerinin Keşide-i Silk-i Süṫür Olan Taqrīz-i Dil-ārālarıdır

دَرِّیء نَادِرَه گَوَانُ دُرِّ دَرِّیایِ هُنُرُ
اَنْ سَخُنْ سَنَجْ هُنُرْمُنْد مَعَارِفِ اَرَا

تَا شَوْدُ تُحَقِّهء تَو بَهْرِ عُمُوْمِ اَطْفَالِ
كَرْدُ اِبْنِ نَظْمِ گَهْرُزِ یَز مَعَابِی اِنْشَاء

هَسْتُ هَر نَكْتَه اَز اَنْ دَرِّی وُ دُرِّ شَهْوَاوِ
هَسْتُ هَر لَفْطِی اَز اَنْ گَنْجِی وُ گَنْجِ مَعْنَا

بَسْكَه دَر جِ اَسْتُ دَر اَوْحَسْنِ عِبَارَاتِ وُ نَكَاتِ
هَسْتُ شَايَسْتَه تَقْرِیضِ جَمِیعِ فُضْلَا

نَظْمَه اَلْفَتِّیْر اَلْسَیِّدِ اَحْمَدُ كَمَالِ
نَالِ مَافِی بَالِه مِنْ اَلْاَمَالِ

[B-2b]

[4]

Hāriciyye Hulefāsı Ser-āmedān u Mūtehayyizānından¹² ‘ Aṭūfetlū Muṣṭafā Paṣa-Zāde ‘ İzzetlū Ḥasan Ḥaḳḳı Beyefendiñiñ¹³ bā-Tārīḥ Tanzīm¹⁴ Buyurduḳları Taḳrīz-İ Behiyyeleridir¹⁵

(fā‘ilātün/fā‘ilātün/fā‘ilātün/fā‘ilün)

1. Dürri-i zībende-gevher şā‘ir-i siḥr-āferīn
Eyledi inṣā lūḡat fenninde bir nazm-ı gūzīn
2. Tuḥfe vādisinde bu nazm-ı *Gūher-rīz*-i nevi
Silk-i ma‘nā üzre tanzīm etdi çün dürr-i şemīn
3. Kıt‘a-yı elmāsveş rengīn her bir kıt‘ası
Dāne-i inci gibi elfāzı ḡayet dil-niṣīn
4. Ḥaḳḳiyā Ḥaḳ’dan niyāzımdır ki olsun nāzımı
Sāye-i şāhānede dā‘im cihānda kām-bīn
5. Dür-niṣār-ı bezm-i taḳrīz oldu bu tārīḥ-i tām
Dürri-i lū‘lū’-feṣān yaptı *Gūher-rīz*i behīn

[M-3]

[5]

Ser-Firāz-ı Suḡen-Sencān-ı Zāmāneden Rif’atlū Şavfet Efendiniñ bā-Tārīḥ İnṣād Buyurduḳları Taḳrīz-i bī-Bahāneleridir

(fā‘ilātün/fā‘ilātün/fā‘ilātün/fā‘ilün)

1. Ḥabbezā kān-ı ma‘ārif Dürri-i dāniş-ḡarīn
Baḥr-i ṭab‘ından çıkardı bī-bahā dürr-i şemīn
2. Fārisi Tāzī luḡatler cem‘ edip nazm eyledi
Tuḥfeveş oldu tuḥaf bir yādiḡār-ı dil-niṣīn
3. Eyleyin her beytini taḥsīn Ḥān ‘Abdu’l-mecīd
Sa‘yiniñ görsün şafāsın ol zarīf-i ḥurde-bīn
4. Celb ederdi zātına pek çok çocuklardan du‘ā
Ṭab‘-ı neşrīn emr ederse ol şahenşāh-ı gūzīn
5. Şafvet ol gencineniñ yazdı kalem tārīḥini
Şaçdı biñ inci *Gūher-rīz*inde Dürri āferīn

[6]

Ḳaṣīde-i Bürde Taḥmīsiniñ Nāzımı Ḥāceḡān-ı Divān-ı Hümāyūndan Sābık Gümruk Emīni Fütüvvetlū El-Ḥāc Muṣṭafā Resā Efendiniñ Tanzīm Buyurduḳları Taḳrīz¹⁶

[B-3a]

(mefā‘ilün/fe‘ilātün/mefā‘ilün/fe‘ilün)

1. Cenāb-ı Ḥāzret-i ‘Abdu’l-mecīd sulṭāniñ¹⁷
Zamān-ı ma‘deletinde ‘ibād hep şādān

¹² Ser-Āmedān u Mūtehayyizānından: Ser-āmedānından M

¹³ Ḥasan: -B

¹⁴ Tanzīm: Nazm M

¹⁵ Ra‘nālarıdır: Behiyyeleridir B

¹⁶ Başlık B’de: Varna Gümruküsü Sābık Rif’atlū Resā Efendiniñ Terkim Buyurduḳları Taḳrīz-i Behiyyeleridir

¹⁷ İlk dokuz beyit B’de yok.

2. Serîr-i salţanat-ârâ ola hemîşe o şâh
Mezîd eyleye ‘ömr-i hümâyûnın Yezdân
 3. Kemâl ü ma‘ rifet ehli be-kâm devrinde
Bu şınfa olmada mebzûl raġbet-i sulţân
 4. Hülâşa sâye-i şâhîde zümre-i ‘ irfân
Kamûsu gülşen-i ferhatda gül gibi ĥandân
 5. O şâh-ı pür-himemiñ bende-i hünermendi
Cenâb-ı Dürri-i dürr-i ma‘ ârife ‘ ummân
 6. Çıkardı sâhil-i nazma zehî dür-i yek-tâ
Rehîn-i reşte-i taĥsîn eder hüner-sencân
 7. Ki ya‘ nî eyledi inşâ o bir kitâb-ı nefis
Ma‘ ârif ehli olursa ‘ aceb mi ġıbta-künân
- [M-4]
8. Luġât-ı munteĥabını Fârisî zebânında
Getirdi nazma kelâmı selîs bâ-evzân
 9. Luġâtı reşte-i ma‘ nâda cevher-i manzûm
Ĥamâyil eylese Ĥaġġ’a sezâ anı şıbyân
 10. Ayâ dür-i şadef-i ma‘ rifet bu gevherîni
Rehîn-i ĥoġġa-yı ĥıfz eylesin bütün tıflân
 11. Hünerverân-ı zamân nazmına¹⁸ eder ġıbta
Olaydı Vehbi vü ‘ Aynî ederdi istiĥsân
 12. Ėoduñ cihânda bu nev yâdigârı şad taĥsîn
Zehî eşer ede meşġûr sa‘ yiñi Şubĥân
 13. Kemâl ü ma‘ rifetin ber-ziyâd ede Allâh
Bunuñ gibi nice nazm ile ol şehîr-i cihân
 14. Resâ bu nazm-ı *Güher-rîze* şubhesiz taġrîz
Oġudu ‘ âlem-i berzaĥda Ka‘ b ile Ĥassân

[7]

Ėudemâ-yı Ĥaceġân-ı Divân-ı Hümâyûndan ve Pirâ-yı Suĥen-Verân-ı Zamânededen Fütüvvetlü Ĥâlib Efendiniñ Taġrîz-güne İnşad Eyledikleri Târîĥ-i Zîbâlarıdır¹⁹

(fâ‘ ilâtün/fâ‘ ilâtün/fâ‘ ilâtün/fâ‘ ilün)

1. Sâye-i luţfunda Ĥân ‘ Abdu’l-mecîd’in buldu hep
Mülk-i ‘ irfân içre aşĥâb-ı ma‘ ârif i‘ tibâr
2. Cûd u iĥsânı suĥendânı be-kâm etdi bütün
Olmuş ol şâha seĥâ-baĥş Cenâb-ı Kirdġâr
3. Tuĥfeâsâ bir dür-i yek-tâyı tanzîr eyleyip
Bendesî Dürri daĥi ‘ ahdinde oldu kâmkâr

¹⁸ nazmına: nazmına M

¹⁹ Bu başlık ve manzume B’de yok.

4. Oğduqca mekteb-i 'irfānda bu manzūmeyi
Şi'r ü inşāya eder eṭfāl kesb-i iktidār
5. Ziver-i bezm-i belāgatdir ki taḥsīn etmede
Anı aşḥāb-ı kemāl ü ma'rifet leyl ü nehār
6. Cevheriñ gayrıyla tārīhin raqam kıl Tālībā
'Aşrdā oldu *Güher-rizā*-i Dürri yādigār

[B-3b; M-5]

GÜHER-RİZ

[1]

(müstef' ilātün/müstef' ilātün)

بَر نَهْجِ آدَابِ اِنْشَادِ اِنْزِرَا
اَغَاژْ كَرْدَمْ بَانَامِ مَوْلَى

حَمْدِ فِرَاوَانِ بَانَشْدُ بَاخْلَاصِ
اَز مَاهَمِيشْتَهْ بَرِ اَنْ خُدَارَا

[2]

Kıt' a Berā-yı Şalvele-i Şerif²⁰*(müstef' ilün/müstef' ilün)*

اَنْ صَاجِبِ چَارْمِ كِتَابِ
شُدْ كَافَهْ رَا رَحْمَتْمَاَبِ

بَرِ اَنْ وَ جُمْلَهْ اَلِ اَوْ
بَانَشْدُ صَلْوَهْ بِيحْسَابِ

[3]

Kıt' a Berā-yı Zāt-ı Hilāfet-Penāhi²¹*(mefā' ilün/mefā' ilün/mefā' ilün/mefā' ilün)*

1. Şeh-i gīti-sitān 'Abdu'l-mecīd-i ma' delet-fermā
Giderdi cehli mülkünden nice mekteb edip ihyā
2. Hudā şevketle efzūn eylesin 'ömrün serir üzre
Ser-i a' dāsı qalsın pāy-ı cünd altında ḥāk-āsā

[4]

Kıt' a Berā-yı Ḥāzret-i Vekālet-Penāhi²²*(fe' ilātün/fe' ilātün/fe' ilātün/fe' ilün)*

1. Siyyemā ol şeh-i Cem-menqabetiñ Āşafını
Cāy-ı şadr üzre muvaffaq ede dil-ḥ'āhına Ḥāq

²⁰ Başlık: -B²¹ Başlık: -B²² Başlık: -B

2. O şahen-şāh-ı Sikender-ḥaṣeme Rabb-ı mecīd
O Felāṭūn-ḥademi kıldı vekil-i muṭlaḳ

[M-6]

[5]

Ḳıṭ‘a Berā-yı Sebeb-i Tanzīm-i Kitāb²³

(fā‘ilātūn/fā‘ilātūn/fā‘ilātūn/fā‘ilātūn)

1. Hazret-i šāh-ı cihān-bāniñ du‘āsında muḳīm
Ḥ‘ācegān silkinde dāḥil Dürr-i ‘abd-i ḳadīm
2. Ḥıfzı eshel²⁴ olmak için bu luḡat manzūmesin
Ḳıldı bu tertīb-i zībā üzre çün Dürr-i nazīm
3. Keşret-i tekrāra yoḳdur ḥāceti beş kerrede
Şu gibi ezber eder her ‘āḳıl ü ṭıfl-ı ḥazīm
4. Gerçi pür-sehv ü ḥaṫadır lik me‘mūlum benim
Himmet eyler sehvinin taşḫiḫe her ṭab‘-ı selīm
5. Ḥayr ile yād olmadır maṭṭab bunu inşāddan
Ma‘rifet ibrāzı ḳaşdın ṭutmadım Allāh ‘alīm

[B-4a]

[6]

نُوشْتَمُ أَرْ أَلْفَ أَوَّلَ بِيَالَا قِطْعَةً زِيْبَا

(mefā‘ilūn/mefā‘ilūn/mefā‘ilūn/mefā‘ilūn)

1. Ḥudā Tañrı ḥaṣūr²⁵ oldu peyamber yücedir bālā
Ulu sultān şahen-şehdir işi yoḳ deme bī-hem-tā
2. Nuvī Ḳur‘ān şinev diñle şerī‘at rāh-ı dīn olmuş
İnanmak bāverīdendir gerek bāyed bize mā-rā
3. Behiştür cennetiñ adı yegāne kūy-ı mü‘mindir
Daḫı düzaḥ cehennemdir naşārāya denir tersā
4. Sitāre yıldız oldu meh demek aydır güneş ḥurşid
Zemān yer āsumān gökdür gemi keşti deniz deryā
5. Şu āb olmuş daḫı āteş demek od ḥāk topraḳdır
Yel adı oldu bād ammā nihān gizli celī peydā
6. Mefā‘ilūn mefā‘ilūn bu nazmım eyleyen ezber
Düşer taḫsīl-i dāniş ḳaydına elbet olur dānā

²³ Başlık: -B

²⁴ eshel: teshīl B

²⁵ B’de bu sayfanın sol tarafında “ḥaṣūr” kelimesi ile ilgili şu not vardır:

ḥaṣūr: ḥā-i mu‘cemeniñ fetḫi ve şīn-i mu‘cemeniñ zammı ve sükūn-i vāv ile ve ḥaṣūr gibi be-ma‘nā peyemberdir. Mīr Nazmī’niñ şu beytinde vāḳi‘ olduğu gibi:

أَنْ سَكَ قَلْطَانِ بِي مِلْتْ
نشده هیچ خشور را اَمْتْ

[7]
اين دَهْدُ كُفْتَارِ رَا بِسَيَازِ تَابِ

(fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilün)

1. Yıldız ahter ay fūrūğ u mäh-tāb
De güneş adına mihr ü āftāb
 2. Çarğ gökdür dönücü gerdün imiş
Hem degirmen adı ās ü āsiyāb
 3. Oldu şod īn-rā buña pürsiş su 'āl
Ver be-dih ān-rā aña pāsuḡ cevāb
- [M-7]
4. Hem dūrūger dülger oldu ḡāne ev
Nev yeñi eski kühen vīrān ḡarāb
 5. Seng taş āhek kirecdir rīk ḡum
Ḥişt kerpiç hem daḡı çamūr ḡalāb
 6. Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt
Dürr ile memlū şadefdir bu kitāb

[B-4b]

[8]
خَامَه اَمْ اَزْ حَرْفِ تَا اَيْنِ قِطْعَه رَا زَيْبَا نُوشْتِ

(fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilātün)

1. Oldu ḡubter pek güzel çirkin olan şey adı zişt
Bed fenāya denmiş ammā nīk iyidir ḡoşça nişt
2. Duḡt kızdır şerm utanmaḡ şīve cilve būs öpüş
Der-kenār almaḡ ḡucaḡa şalıverdi deme ḡişt
3. Peyker olmuş²⁶ şüret adı²⁷ kāfiriñ ḡapdıḡı büt
Hem berehmen pāpās adı de kiliseye künişt
4. Bed-meniş olmuş²⁸ fenā ḡuylyu ḡabī' atdir nihād
Hem güzel ḡuylyuya derler ḡub-nihād ü ḡub-sirişt
5. Rāz u pinhān oldu gizli²⁹ kātibe denmiş debīr
Nāme mektüb adı kilik olmuş ḡalem yazdı nüvişt
6. Fā' ilātün fā' ilātün bu imiş baḡr-i remel
Bezrger derler ekinciye ekiniñ adı kişt

²⁶ olmuş: oldu M

²⁷ adı: ammā M

²⁸ olmuş: oldu M

²⁹ Rāz ü pinhān oldu: Rāz sır pinhān gizli M

[9]
هَذَا سَهِيلٌ لِلْفُجِّ الْأَخْدَاتِ

(*müstef' ilātün/müstef' ilātün*)

1. Beyhüde mālı şarf etme iḳ' āş
Bir şey'i icād etmek de iḥdāş
2. Erkek müzekker ünşā dışidir
Olmuş cimā' etmeklik de irfāş
3. Kız toğurursa her yol bir ' avret
Derler anıñ da adına mīnāş
4. Olmuş³⁰ yitirmek mefhūmu fiḳdān³¹
Vicdān bulmaḳ göndermek ib' āş
5. Korkununñ ismi ḥavf ü feza' dır
İmdād edici demek de miḡyāş
6. Müstef' ilātün şeyḫ oldu koca
Gençlik ḥadāşet gençler de aḥdāş

[B-5a; M8]

[10]
قَطَعَهُ جِبْمٌ نُوْرَسَاتِرَا بَرْكَهْرُ شُدْ هَمْجُوْ كُنْج

(*fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilātün*)

1. Zāl ü pīr oldu kocamış nev-civān mefhūmu genç
Sāde-rū adı tiğildir on beşin de der se penç
2. Ḥaḫ ber-āverde denir dört kaşlı olmuş tāzeye
Şūḫ açık meşreblı dil-ber şīve adı nāz u ḡunç
3. ' Ādete āyīn denirmiş pīşe şan' at biḫ iyi
Gösteriş oldu nümāyiş müy şaç büklüm şikenc
4. Dil gönül üftāde düşkün ' āşık-ı bī-çāredir
Çok resā çekmiş keşide cevr āzār derd ü renc
5. Ger be-der yābī eger añlar iseñ bundan ez-īn
Her sūḫan-rā her sözü bir kerre yek-bār ḫart bi-senc
6. Fā' ilātün fā' ilātün muştaliḫler dedi kim
Sāl-ḫürde iḫtiyārdır sāl-ḫürde deme genç

[11]
بِالْجُهْلِ لَيْسَ فِي الْكُوْنِ مَفْرَاخٌ

(*müstef' ilātün/müstef' ilātün*)

1. Bāb oldu südde açıcı fettāḫ
Olmuş anaḫtar miḳlād u miftāḫ

³⁰ olmuş: oldu M

³¹ B'de 4. ve 5. beyit yer değiştirmiştir.

2. Bâğçe hadîka eşcâr ağaçlar
Ayva sefercel elma da tüffâh
3. Rifd ü 'a'âdır bahşış demek hem
Şād etmek oldu iz'âl u ifrâh
4. Olmuş taraşşud diğkâtle bakmak
'Ayneyn iki göz az bakma ilmâh
5. Zülmet ğasağdır leyl oldu gece
Derler çerâğa nebrās u mişbâh
6. Müstef' ilātün aḥşam mesâdır
Olmuş şabâha ermek de işbâh

[B-5b]

[12]

تُخْفَهُمْ وَهَبِي دِرْخْتِ دَانِشِنِ اسْتِ اِبْنِ فَاخٍ وَ شَاخٍ

(fâ' ilātün/fâ' ilātün/fâ' ilātün/fâ' ilātün)

1. Bār u ber mefhūmu meyve de budağ u dala fâh
Bağçe bostān cūy ırmağ rūd çay köşk adı kâh
2. Kūh tağdır deşt ova yoğuş demek olmuş firāz
Çok kâmişlik meşelik yer bişe hem açık ferâh

[M-9]

3. Gel bi-yā gitme me-rev ān sūy-rā ol cānibe
Teng dar çok biş ü bisyār taşlık imiş senglāh
4. Oldu kandırma fujūliden inandı bāverid
Ān o hem tūtmaz na-dāred zan gümān ü daḥı rāh
5. Miş koyun adına derler hem çoban adı şübān
Boz keçi būzgāle oğlağ daḥı boynuz deme şāh
6. Fâ' ilātün geçmez akçe adı nağd-i nā-revā
Di benehve kalbe hem daḥı münāfiğ şaḥşa māh

[13]

قَطْعَهُمْ دَالِ اَزْ هَمَّهْ شُدْ سَرِ بُنْدُ

(müfte' ilün/müfte' ilün/fâ' ilün)

1. H'îş hışm fâ'ideli sūdmend
Oldu niyāz ehli demek müstemend
2. Zaḥm ile riş yara imiş bağ niger
Giryē demek ağlamadır gül bi-ḥand
3. Kesdi demek oldu bürid gāv öküz
Kārd bıçağ daḥı koyun gūsfend
4. Kād boy imiş toğrı sehī bil bi-dān
Derler uzun boyluya da ser-bülend
5. Gitdi bi-reft şimdi kinūn kendi ḥod
Pek begenen kendisini ḥod-pesend

6. Müfte[‘] ilün müfte[‘] ilün fā[‘] ilün
Dermiş iyi nuşha [‘] Acem nîk-pend

[B-6a]

[14]
مَافَاَزَ أَصْلًا فِي الْكُونِ مَلَاذُ

(müstef[‘] ilātün/müstef[‘] ilātün)

1. Maḥbūs kapanmış kırtarmak inḳāz
Hem uzak etmek ib[‘] ād u işḳāz
2. El ile atmak nebz oldu ammā
Daḫı denirmiş irzāl u inbāz
3. Yed el demek hem sā[‘] id bilekdir
Faḫz oldu uyluḳ cem[‘] i de efḫāz
4. Ser-bāl gömlek zeyl oldu dāmen
Ḳavuḳ [‘] emāre şarıḳ da mişvāz
5. Ḳavs oldu yay hem sehm oḳ demektir
Olmuş geçirmek tenfîz u infāz

[M-10]

6. Müstef[‘] ilātün kāzib yalancı
Her va[‘] di kizb ol nā-merd melāz

[15]
شُدْ اِبْنُ تُخَفِّهِ بِأَطْفَالِ جِهَانِ بِأَرْبَعَةٍ كَوْهَرُ

(mefā[‘] ilün/mefā[‘] ilün/mefā[‘] ilün/mefā[‘] ilün)

1. Şeh ü key pādişah adı muraşşa[‘] tāc imiş efser
Re[‘] āyā zir-dest olmuş daḫı ḫükm edici dāver
2. FÜRÜ-māye de şoysuz şaḫsa ser-keşdir iṭā[‘] atsiz
Ülū'l-emre iṭā[‘] at ediciye dendi fermān-ber
3. Be-fermān-ı cihān-dārī cihān tutucu emr ile
Be-dest elde tutar dāred kılıç şimşir sipeh [‘] asker
4. Cihān gītī vaḳit hengām çün-in böyle kücā ḳande
Bulur yābed bi-gū söyle diğeri gayrı vü cüz āḫer
5. Kesī bir kimse bī-dād hem³² sitem görmez ne-mī bined
Der-in gāh-ı³³ hıdīv bu pādişah vaḳtinde ey dāder
6. Mefā[‘] ilün mefā[‘] ilün cihān turduḳça var olsun
Şahen-şāh-ı cihān [‘] Abdü'l-Mecid merḫamet-perver

[B-6b]

³²bī-dād hem: āzār M

³³Der-in-gāh-ı: Be-gāh-ı in M

[16]

بُهْتَرِ اسْتِ اَزْ دِيْگَرَانِ اَيْنِ قَطْعَهٗ زَا اَيِّ عَزِيْزِ

(fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilün)

1. Heybet adıdır şüküh hem de gâzabdır tünd-tîz
Urmağa derler zeden muşt yumruğ adı kaç girîz
2. Püye yelmek yolcu reh-rev de dü esbe ulağa
Reft gibi şüd gitdi pek çâbük giden de germ-ğîz
3. Pây-güyân ıstîlâh üzre kuçek-bazî oyun³⁴
Çeşm ü dîde göz demekdir gözyaşı eşk dök bi-rîz
4. Kesmek olmuşdur bürîden ber ilet ū-râ aña
Nāsere kalb akçe imiş pul gibi hem-çü peşîz
5. Dendi köşk adı³⁵ ile hem hâne-i bālāya kâh
Revzen olmuş pencere yel-pāze adı bād-bîz
6. Dü birâder iki kardeş behr-i tū seniñ için
Birbiriyle yek-be-yek eyler küned gavgâ sitîz

[17]

اَيْنِ قَطْعَهٗ نَرِ خَوَانْدَنْ دِهْدُ هَرِ طِفْلَرَا بِيْشَنْ هَوْسْ

(müstef' ilün/müstef' ilün/müstef' ilün/müstef' ilün)

1. Sükker şeker şehd-âb imiş şerbet demek istek heves
Şehd oldu bal dih ver me-dih verme yeter demek de bes
- [M-11]
2. Âdemlige merdî denir merdî-i ger âdem iseñ
Zinhâr şakın olma me-şev çör çöp gibi çün hâr u ħas
 3. Bâzîger olmuşdur kuçek derler düğün adına sūr
Hem çalgıcı sâzendedir tanbūr setâ âvâz ses
 4. Güşt et imiş mumbâr revenc bağırsağa rüde denir
Hem de kuzu adı bere olmuş bi-ber ma' nâsı kes
 5. Pil fil imiş şütür deve ürkmüş deme rem-gerdedir
Bāng de bülend âvâza çan adı derâ dağı ceres
 6. Aħşam şabâh Mevlâ olur yardımcısı düşmüşleriñ
حَقِّ مَبْشُوْدُ صَبْحُ و مَسَا اَفْتَاَدَهٗ رَا قَرِيَاْدُ رَسْ

[B-7a]

[18]

بِخَوَانْدَنْ نُوْجُوَانِيْ اَمْدَهٗ مَنْ رَاچَهٗ بَاشْدُكَاشَنْ

(mefā' ilün/mefā' ilün/mefā' ilün/mefā' ilün)

1. De zevciñ adına şevher dağı hem-reh deme yoldaş
Püser oğul ikizdir hem-şikem dâder deme kıardaş

³⁴ Mısra M'de: Bâz oyundur pây-kuyân ıstîlâh üzre küçek

³⁵ köşk adı: yüksek köşk B

2. Er oldu şüy u ‘ avrat zen peder baba ana māder
Barışmağ āşitî oldu denir ceng adına perhāş
3. Nere kîr hem ner erkekdir³⁶ dişi mādē küs olmuş ferç
Cimā‘ etmek imiş gāden olur hem mül demek oynaş
4. Şamān adı keh ü kāh hem³⁷ kıru demek de huşk oldu³⁸
Giyāh ot merğ imiş çayır dağı ter deme olmuş yaş
5. Denir maḥbūba şāhid hem güzel demek de nağz oldu
Bu meclisde der-în bezm ü bugün im-rüz olaydı kāş
6. *Güher-rizim* şadefāsā tolu inci ile Dürrî
Olur hıfz eyleyen nev-reslerin dürc-i femi der-pāş

[19]
أَشْأَاتُ نَكْمُ فِي لُغَةِ الْعَرَبِ مِنَ الْخَاصِّ³⁹

(mef‘ülü/mefā‘ilü/mefā‘ilü/fa‘ülün)

1. Baḥr oldu deñiz mā’ şü dalağıc deme gāvvaş
Fülk oldu gemi taşra çıkarmağ dağı ifşāş
2. Hem kişb ile zūr oldu dürüg ya‘ nî yalan lāf
Söyleyiciniñ adı da kezzāb ile ḥarrāş
3. Rağş oldu dönüp cünbüş ile oynamāğ adı
Oynayıcı rağkāş dağı oynatma da irğāş
4. Fācir denilir fāsık olan ehl-i fücūra
Yok iyiligi hep şer edici kimse de mindāş

[M-12]

5. Derler şıvacı adına seccāc şıvadır şîd
Caş deme kireç dağı kireççi deme caşşāş
6. Mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fa‘ülün
Taḥşil-i hüner etmelidir var iken ifrāş

[B-7b]

[20]
لَنَا مِنْ فَضْلِكَ اجْعَلْ عَطَا بِالْفَيْضِ يَا فَيَاضَ

(mefā‘ilün/mefā‘ilün/mefā‘ilün/mefā‘ilün)

1. Eniğ oldu güzel hem ‘ aşk ile ber-bādlik iḥrāş
Rağîb gözcü demek hem göz kapamağ adı da iğmāz
2. Ḥaṭab oldu odun ismi firün tennūr leheb yalın
Caḥîm şamuya derler hem dağı yağmağ imiş irmāz
3. Ödünç qarız oldu istiğrāz demek de istemekdir qarız
Liyāz olmuş şıgımağ adı yüz döndermedir⁴⁰ i‘ rāz

³⁶ hem ner erkekdir: hem de erkek ner B

³⁷ Şaman adı keh ü kāh hem: keh ü kāhdır şamān adı B

³⁸ B’de 4. ve 5. beyit olarak yer değıştirmiştir.

³⁹ Başlık B’de: فَذُكَّانٌ سَلَيْسًا لَكَ هَذَا الْقَطْعُ الْخَصْنُ

⁴⁰ döndermedir: dönderme de M

4. Semāvāt oldu gökler hem ufuk dendi kenārına
Maṭar yağmur de şimşek çaқmasınıñ ismine imāz
5. Denirmiş kāğıda kırtās midād olmuş mürekkeb hem
Kesici adı kātī‘ dir maқaşın adı da miқrāz
6. Kerem kıl feyz ile ey feyz edici bize fazlından
لَنَا مِنْ فَضْلِكَ اجْعَلْ عَطَا بِالْفَيْضِ يَا قَيَّاضُ

[21]

هَذِهِ الْأَبْيَاتِ كَانَتْ فِي رِيَاضِ كَالِوِ عَاطُ

(fā‘ ilātün/fā‘ ilātün/fā‘ ilātün/fā‘ ilün)

1. Kırb yakın gāyet yakın akreb uzaklıқdır şitāt
Hem sedid ü müstevī toғru demek yoldur şirāt
2. Yāvere derler mu‘ āvin ya‘ ni yardım edici
Hem ligāt oldu şamāta dağı gāvğadır meyāt
3. Orta evsaṭ tül uzundur hem kaşır oldu kışa
Hem dağı itnāb uzatmaқ pek uzun adam da tāt
4. Şa‘ r kıl lihye şaқaldır kara esved ebyaž aқ
Şāb emred sāde-rū cavlaқ köse adı sināt
5. Hıyāt iplik silk denirmiş iplik ile diziyeye
İbre igne igne yürdüsü demek semm-i hıyāt
6. Bāğ-ı dāniş bülbülü Vehbī Efendī Nuḥbede
Verd-i aḥmer verd-i aşfer yerine yazmış vi‘ āt

[B-8a; M-13]

[22]

هَذَا لَكُمْ مِنْ لَازِمِ كَالْمَاءِ فِي الرُّوْعِ لِحَاظِ

(müstef‘ ilün/müstef‘ ilün/müstef‘ ilün/müstef‘ ilün)

1. Gizli demek mektüm imiş hıfz etmeniñ adı lihāz
Bāriқ deme parlayıcı hem şu‘ le-i āteş şüvāz
2. İrқād denir uyutmağa hem uyanıқ sāhir imiş
İnbāh uyandıрмақ demek çeng adı da olmuş⁴² tamāz
3. Ğayz demeniñ mefhūmu kīn ğayyāz imiş kīn edici
Bed-hū kişi cen‘ āz imiş hışm etmeniñ ismi tikāz
4. Denmiş kılıç adına seyf dağı feres at adıdır
Ğavğa demek ḥarb oldu hem döğüşmege derler mızāz
5. Hınnās ile vesvās gibi iblis demek şeytān imiş
Düşman ‘ adüv pek aşırı düşmanlığa dendi nikāz
6. Müstef‘ ilün müstef‘ ilün ‘ ilm öğren ey nūr-ı başar
‘ Ālim denir ‘ ilm ehline ḥoyradlığıñ adı gılāz

⁴¹ Başlık M’de: كَانَتْ فِي هَذِهِ الرِّيَاضِ مَصْرَتِ عَاكِوِ عَاطُ

⁴² adı da olmuş: demeniñ adı B

[23]
كَانَ فِي هَذَا كَثِيرَ الْإِنْتِفَاعِ

(fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilün)

1. Berķ şimşek parlamaktadır iltimā'
Hem dücā zulmet ışık adı şu'ā'
2. Oldu 'ābıñ korķmayıp cenge giren
Rehb korķu korķmağa de irtiyā'
3. Muħdeş olmuşdur yeñi icād olan
Hem de icād eylemekdir iħtirā'
4. Oldu örtünmek tesettür ten cesed
Üt yeri sev'et açılmak incilā'
5. Tarı duħn olmuş 'ales çavdar demek
Hınça buğday ekmek oldu izdirā'
6. Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt
Ezber et *Tuħfem* dilerseñ intifā'

[B-8b]

[24]
اِبْنُ بَرَايَ بُلْبُلَاتِرَا كُتِبْنَ اسْتِ جُونِ چَارِ بَاغِ

(fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilün)

1. Murğ imiş kuş adı kuzgun deme de olmuş kelāğ
Alçağa pest dendi hem de kūh-ı bālā yüce dāğ
2. Gülşen olmuş gül mekāmı ħüb-nevādır hoş-şadā
Bülbüle derler hezār hem qarğanıñ adı da zāğ

[M-14]

3. Yağmağa derler fūrūħten şem' dān olmuş legen
Yağ bi-yefrüz hem daħı yanmış fitile de çerāğ
4. De mezāra merğazan gūrāb imiş türbe demek
Mürde ölmüş zindeğī sağlık demek hem zinde sağ
5. Piş-rev öñde gidici 'aksine pes-rev denir
Hem de reh-ber adı oldu reh-nümā ile sürāğ
6. Fā' ilātün fā' ilātün yazdı Vehbī tuħfede
Isfahānda bir müzeyyen büstānmış çār-bāğ

[25]
بِشْنُو مَكْبَرِ دِلْرَا تَهِي پُرْ كُنْ زِدْرُ هَمْچُو صَدَفْ

(müstef' ilün/müstef' ilün/müstef' ilün/müstef' ilün)

1. Sermā denir kış adına qar adına berf ü ħaşef
Engişt kömür heyzüm odun olmuş yalın demek de tef
2. Kül dediler kığılcıma kor adı da aħker imiş
Āteş-zene çağmak demek boğça vü kav adı da ħaf

3. Yıkanmışa şüste denir kirli demek şühgîn imiş
Şübûna şübûn dediler dağı köpük ismine kef
4. Hem mescide mezigit denir oldu cemâ' at de gürüh
Bâ-şed olur nice besî bîni görürsün deste şaf
5. Leymû demek limon imiş şeftaliye de şeftireng
Sağsı sıfâl hem müşterek bir adı da olmuş hazef
6. Müstef' ilün ağız dehân dendân diş kulağ da güş
Mâhî balık mâh ay imiş hem güş-ı mâhî de şadef

[B-9a]

[26]

دانش بمردم شد زیب و رونق

(müstef' ilâtün/müstef' ilâtün)

1. Püyiden olmuş furside koşmak
Hem de giriften ma' nâsı tutmak
2. Bilmez na-dâned bön kimse kevden
Ân kîst o kimdir kâlîveh ahmağ
3. Dâden demeniñ mefhûmu vermek
Hem de sitâden ma' nâsı almağ
4. Seçmek güziden çekmek keşiden
Dağı fikenden demek bırağmak
5. Yağma demek de gâret imiş hem⁴³
Olmuş rübüden mefhûmu қармаğ

[M-15]

6. Müstef' ilâtün oldu bu *Tuḥfem*
'Âqıl çocuklar için oyuncak

[27]

مردرا گفتار مكو چون نوك نپش و شرننگ

(fâ' ilâtün/fâ' ilâtün/fâ' ilâtün/fâ' ilün)

1. Âmeden gelmek demek eğlenmek olmuşdur direng
Çeng çolağa derler ammâ de topal adına leng
2. Dört ayaklı çâr-pâ kaçdı demek olmuş girîht
Tırnağa nâhun denir hem parmak engüşt pençe çeng
3. Dendi rübâh tilkiye püzine maymun ayu hırs
Şîr imiş arslan dağı gurg oldu kurd kaplan peleng
4. Çün kemân yay gibi kaç ebrû nîgeh kün kıl nazar
Kırpige müjgân denir oğ nâvek ü tîr ü ḥadeng
5. Kebg imiş keklik demek hem çaylak adı da⁴⁴ zağan
Oldu kırlangıç piristü dendi ṭurnaya keleng

⁴³ Mısra, B'de: gâret adına yağma denirmiş⁴⁴ adı da: adıdır B

6. Fā' ilātün yol durucu reh-neverd puşu kemîn
Düzd hırsız hem de nāmdār yol kesici adı şeng

[B-9b]

[28]

سِتْدَ اَيْنِ قِطْعَه اَمْ دَلْرَا بَرُوْی دَلْرَبَا چُونْ خَانْ

(mefā' ilün/mefā' ilün/mefā' ilün/mefā' ilün)

1. Kemān yaydır denir oğ gözünüñ adına da sūfāl
Ayağ altında dā'im çignenen şey' ismi de pā-māl
2. De hargūş tavşana gürbe kedi ammā köpek segdir
Çağaldan ayınıñ yaptığı yavru hem dağı kerşāl
3. Süci bāde ' arak meydır şüfūr oldu hārām ammā
Leb-ā-leb top-ıolu sāgar kadeh pek tolu māl-ā-māl
4. De sīmurğ ol kuşa ' ankā denir var ise ' ālemde
Uçucu oldu perende kanat per başları şeh-bāl
5. Mürekkebe şıçramış şanma görüb ruhsār-ı yār üzre
Odur şayd eyleyen murğ-ı dili ismine derler hāl
6. Ben ile zülfe bend etdi bizim gönlümüzü ol mäh⁴⁵
بَخَالْ اَنْ مَه دِلِ مَارَا بِيَسْتِ اَزْ كَاكُلْ فُرْخَالْ

[29]

هَرْ عَمْرَا كُوْشَدْ كَسِيْ اِحْسَانْ كُنْدْ رَبُّ الْاَنَامْ

(müstef' ilün/müstef' ilün/müstef' ilün/müstef' ilün)

1. Nām oldu ad şöret-şi' ar ādem dağı oldu be-nām
Zengīn tüvāngerdır faķīr adı gedā çāker gulām

[M-16]

2. Olmuş kişi zāde demek vālā-nijād ulu büzürg
Manşīb deme cāh oldu hem cāy-ı bülend yüce maķām
3. Ser-şār ü pür tolu demek testī sebū boşdur tehī
Hem encümen meclis imiş tolu kadeh adı da cām
4. Īn-est budur h'āhiş dilek āver getir men-rā baña
Şādān şevem mesrūr olam hem de murād üzre be-kām
5. Müjde nüvīd oldum şodem andan ez-ān āgāh habīr
Āmed me-rā geldi baña peygām haber aḥşam şām
6. Ferzend oğul tenbel gibi hem-çü kenīr olma me-bāş
Ber-hīz kālķ çalış bi-kūş vaķt-i seher hengām-ı bām

[B-10a]

[30]

هَرْكَه خَوَانْدْ مِيَشَوْدْ شِيْرِيْن زَبَانْ

(fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilün)

1. Sāye gölge gölgelikdir sāyebān
Gök sipīhr ü ' arş-ı a' lā kerzümān

⁴⁵ mäh: ma' şūķ B

2. Dendi elgim şağmaya rengin kemān
Hem şamān uğrusu adı keh-keşān
3. Zühre Nāhid Ülkere Pervin denir
Hem de Merrîh deme Behrām ey civān
4. Müşterî Bercis imiş Keyvān Zuhal
Tîr ‘Uṭārid daḥı ma‘ den adı kān
5. De boğazlanmışa bismil ey püser
Hem de kan tamlayıcıdır hūn-çekān
6. Fā‘ ilātün müy kıl kuşak kemer
Bel miyān hem ince belli mū-miyān

[31]

هَرْجِيزِ كِه خَوَاهِي اَز لُطْفِ حَقِّ جُو

(müstef‘ ilātün/müstef‘ ilātün)

1. Cennet gibidir mānend-i mīnū
Misk oldu müşk ü⁴⁶ koğu demek bū
 2. Piç oldu büklüm şāne tarağdır
Şaç bölgüsünüñ adı da gīsū
 3. Āsib ziyāndır hem fitne āşub
Sihr ediciniñ ismi de cādū
 4. Tāk oldu aşma güre çoruğdur
A‘ lā üzümde engür-ı nīgū
- [M-17]
5. Buğanc dediler çörek otuna
Senc oldu rāvend marul da kāhū
 6. Müstef‘ ilātün süst oldu gevşek
Güclü tuvānā kuvvet de nīrū

[B-10b]

[32]

زُهِي ابْنِ قِطْعَةٍ دَلْجُو زَهَا رَنْگِينْ اَدَا بُودَه

(mefā‘ ilün/mefā‘ ilün/mefā‘ ilün/mefā‘ ilün)

1. Maḥallinde be-cā ammā ‘abeş demek de bī-hüde
İdi būd hem şoden olmak daḥı olmuş demek būde
2. Besā nice füzün efzün demek de hem çok olmuşdur
Denir az şey’e kem güm yok demektir rāḥat āsūde
3. Tebāh ile tīvā maḥv ü telef ma‘ nāsına gelmiş
Şinās aña süzölmüş nesne adına denir sūde
4. Ezilmiş nesne sāyide vü yumşatmak da ferhiden
De şülle hem lapāya pelte adı daḥı pālūde

⁴⁶ ü: hem B

5. Denir telh acıya bal engü-bîn hem tatlıdır nüşîn
Şereng de zehre hem dahı bulaşmış oldu âlüde
6. Benim hâmemle yıldızlandı beş günde bu kâğıdlar
بَدْرُ پَنَجِ رُوْزِ اَيْنِ اَوْرَاقِ بَكَاكِ مَنْ شَدُّ اَنْدُوْدَه

[33]

اَنْدِيْشَهْ كُرْ اَنْدَكْ بَكُوْ چُوْنِ زَارْخَا بِسِيَارْمُكُوْ

(müstef' ilün/müstef' ilün/müstef' ilün/müstef' ilün)

1. Şubaşıya dārūga de çok sözlüye bisyār-gūy
Her köydeki muhtāra hem diḥ-ḳān denir diḥ deme köy
2. Eşkinli at rehvār imiş ser-keş ata tevsen denir
Derler semend ḳula ata pek sert imiş hem tünd-ḥūy
3. Olmuş ṭabīb adı bizişk bī-mār demek ḥasta imiş
Pister döşek ḥammām deme germ-ābedir der adı ḥūy
4. Bed-bū fenā ḳoḥuya de bīnī demek oldu burun
Ḥoş-bū güzel ḳoḥu imiş hem 'anbere de şāh-būy
5. Cānān ü tūr ma' şūḳ imiş dendi nigār maḥbūba hem
Ḥ'āhī eger ister isek rev git ṭaleb eyle bi-cūy
6. Müstef' ilün müstef' ilün 'anber gibi hem-çū 'abir
Oldu tamām encām şod bu ḳil ü ḳāl in güft-gūy

[B-11a; M-18]

[34]

يَا دُ كُنْ اَيْنِ قِطْعَه رَا بَرِّ اِصْطِلَاحَاتِ عَجْمِ

(fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilün)

1. Kātib-i cān yazdılar Mevlā için ism-i 'alem
Şaḥne-i çārüm kitāb olmuş resül-i muḥterem
2. De şefā' at ediciye dest-i merdī ey püser
Luṭf eder ber-pā kuned hem ṭarılır āyed be-hem
3. Tevbe etmiş deme oldu cām-rā ber-seng-zede
Fısqı çok kimse siyehkār der-güzer 'afv eyle hem
4. Meyve-i dil şī' r ü inşā rend-ferzend pek zarīf
Hem lisānū'l-yed gibi dest-i zebān olmuş ḳalem⁴⁷
5. Bil Süleymān ile Cemşid ü Sikenderdir murād
Ḳanḡısına nisbet olan şey' ile zıkr olsa Cem
6. Fā' ilātün fā' ilātün oḳu Vehbī Tuḥfesin
Bilmek istersen begim çok ıṣṭilāḥāt-ı 'Acem

⁴⁷ Beyit: -M

[35]

قَطْعُهُ دِغْرُ بَخْوَانُ أَيْ طِفْلِي عَلِي نَزَاد

(fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilün)

1. Zir-leb gizli söz oldu aşikâre rüy-dād
Sırrın izhâr etdi demek 'ūd der-micmer nihād
2. Hāk-i rengin altın ammā müşkül işdir kâr-ı saht
Devlete erdi ta' absız nân der-revġân fütād⁴⁸
3. Yokdur aşlı deme oldu teh ne-dâred-in sühân⁴⁹
Zerde-güş olmuş münâfık der-libās gizliye ad
4. 'İsî-i şeş-māha dense meyvelerdir ey püser
Pek katı esdikde yel dir muştalihler diye bād
5. Mağz-ı pūsîde denilir⁵⁰ ' aklı nâkış kimseye
Süfte-güş olmuş köle hem kaçdı demek püşt-dād
6. Fā' ilātün mār-ğorden derd ü zaḫmet çekmedir
' Uzlet etdi demedir hem der-pes-i zānū nihād

[B-11b]

[36]

قَطْعُهُ أَرْبَعُ شُمَارِيْدِنْ بَخْوَانُ

(fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilün)

1. Bir iki yek dū se üçdür dört çār
Penç beş şeş altıdır hem şay şümār
2. Heft yedi vü heşt sekizdir ey gulām
Nüh toḫuzdur deh daḡı ondur tamām
3. Bist yegirmi sî otuzdur yād-gîr
Kırk çihil pencāh elli ey ḡabîr
4. Altmışa şeşt dedi Vehbî Tuḫfede
Hem ' Arabca yazdı sittin Nuḡbede

[M-19]

5. Yetmiş adı ise heftād deme ger
Oldu seksen ismi heştād ey püser
6. De neved toḫsana şad yüz biñ hezār
Bîver onbiñ şayısızdır bî-şümār

[37]

بَايْدَتْ اِبْنِ قَطْعُهُ رَا خَوَانُ اَرْبَادَاتْ

(fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilün)

1. Bu u in ān sen tū men ben ey püser
Mer demek taḫkîk imiş hem ger eger

⁴⁸ M'de bu mısra yerine 3. beytin ikinci mısraı yer almaktadır.

⁴⁹ Beyit:-M

⁵⁰ denilir: denirmiş M

2. Ez demek den hem ez-ān andan demek
Zān da andan zīn dağı bundan demek
3. Veş ile āsā gibidir behr için
Anlar işān çün gibi hem çünkü çün
4. Ba' zı berhī der dedir hem bā ile
Niz dağı cümle heme hem hem bile
5. Kīst kimdir hem-çünin böyle demek
Çīst nedir dağı çünān öyle demek
6. Üzredir ber-mā demek ma' nāsı biz
Hem kudām kağı şomā mefhūmu siz

[B-12a]

[38]
اِقْرُوا يَا أَيُّهَا الصَّبِيَّانُ هَذَا كَلِمًا

(fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilün)

1. Zū'l-ma' āric ile zū'l-' arşi'l-' aẓīm ismi Hudā
Hem Ebū'l-Baḥḥā demek de ol Resūl-i kibriyā
2. Zī'bü'l-insān oldu şeytān bāde miftāḥü'ş-şürūr
Pek büyük mekr adına da dediler keydü'n-nisā
3. Cennetü'l-me'vāya denmiş hem dağı hüsnu'l-me'āb
Dağı ibni't-ḥīn demek de Ādem adı ey fetā
4. Rıbkatü'l-islām demek de oldu çün aḥkām-ı dīn
Bī-namāza de ' afifü'l-cebhe sen de zāhidā
5. Oldu şeyḥü'l-enbiyā ol Nūḥ nebiyyü'llāh demek
Hem Ḥalīlū'llāh Ebū'd-ḍeyfān imiş ey aḡniyā
6. Fā' ilātün ḥazret-i ' İsā durur zū'n-naḥle hem
De Şu' ayb peygamber adına ḥaḥībū'l-enbiyā

[M-20]

[39]
Elif Biñdir Yüz Mi'e Şaymak ' idād

(fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilün)

1. Bir eḥad işneyn ikidir yek dü-veş
Üç şelāşe erba' a dört ḥamse beş
2. Sitte altıdır yedi seb' a demek
Hem şemān sekiz toḡuz tis' a demek
3. Bil ' aşere on demektir ey ḥabīr
Hem de ' işrūndur yigirmi yād-gīr
4. Di şelāşūn otuza kırk erba' in
Dağı ḥamsīn ellidir ey ḥalībīn
5. Derler ise altmışa sittīn eger
Yetmiş adı oldu seb' in ey pūser

6. Hem şemânün seksen oldu eyle yād
Dağı tis' ün oldu toğsan için ad

[B-12b]

[40]
كُنْ هَذَا مَشْنُونًا لِأَدَاتِ

(fā' ilātün/fā' ilātün/fā' ilün)

1. O deme oldu hüve hem ente sen
Nî beni hem de ene ma' nāsı ben
2. Tā ki hattā dek ilā' an den imiş
Min de dendir min-ke hem senden imiş
3. Lî benimçün hem de entüm siz demek
İnne taḥḫik oldu innā biz demek
4. Fî de dir hem üzre mefhūmu 'alā
Eyne nerde kıandadır hem ḥayşumā
5. Naḥnü bizdir leyse hazā şu degil
Hem de mā-zāke demek de bu degil
6. Şümme bundan sonra oldu ey ğulām
Rübbe az yekfî yeter pâyân tamām

[41]

(mefā' ilün/mefā' ilün/mefā' ilün/mefā' ilün)

1. Şahenşāh-ı cihan 'Abdu'l-mecîdin nām-ı pākiyle⁵¹
Nice āşār-ı dil-cū' ahd-ı 'adlinde be-nām oldu
2. Yem-i endişemiñ Dürrî verir târiḥe ziyā-paş
Şadef mānend pür inci bu Güher-rîzim ḥitām buldu

[42]

(mefā' ilün/mefā' ilün/mefā' ilün/mefā' ilün)

1. İki şaḫḫ oldu şevkinden şadefveş ḥāme-i nā' il
Dizerken silk-i ḥaṭṭa bu Güher-rîz-i dil-āvîzi
2. Muvaffak oldu hem târiḥ-i cevherdārın imlāya
Yazıldı işte tām oldu oḫu gel bu Güher-rîzi

[B-13a]

[1]

Mektübî-i Ḥazret-i Şadr-ı 'Ālî Ḥulefāsı Mütēḥayyizānından Rif'atlı Seniḥ Efendiniñ İşbu
Manzūmeye İnşād Buyurdıkları Tāriḥ-i Ra' nālarıdır⁵²

[M-21]

(mefā' ilün/mefā' ilün/mefā' ilün/mefā' ilün)

1. Yem-i ṭab' ı dūrer-pāş olalı Dürrî Efendiniñ
Mişāl-i sāhil-i deryā güherle ṭoldu milk-i nazm

⁵¹ Bu manzume M'de yok.

⁵² Başlık M'de: Mektübî-i Şadr-ı 'Ālî Ḥulefāsı Ser-Āmedānından Rif'atlı Seniḥ Efendiniñ İşbu Manzūmeye Dür-efşān
Olduḫları Tāriḥdir

2. Müzeyyen kıldı bu manzûmeyi çün kıt‘a-i elmās
Kemāl-i ma‘rifetle eyleyip tarşī‘-i kilik-i nazm
3. Senîh olsun dūr-efşān mışra‘-i tārîhim āfāka
Güher-rîzine zîbā kıldı Dürri ‘ıql-i silk-i nazm

[2]

Mevālî-i Kirāmdan Meşreb-Zāde Dāmādı Fazîletlü Şem’î Efendiniñ Hesāb Eyledikleri⁵³ Tārîh-i Behiyeleridir

(fā‘ ilātün/fā‘ ilātün/fā‘ ilātün/fā‘ ilün)

1. Şāh-ı ‘ālem hāzret-i ‘Abdu’l-mecīd’iñ dā’imā
Şevket ü iqbālını efzün ede Rabb-ı mücīb
2. Gülşen-i ‘aşr-ı hümayūnunda erbāb-ı kemāl
Nağme-senc-i ma‘rifet olmakda mişl-i ‘andelīb
3. İşte nazm etmiş pek a‘lā bu lügat manzūmesin
Kulzüm-i ‘ilm ü hüner Dürri Efendi-i lebib
4. Muhtaşar eshel anî her kıt‘ası pür fā’ide
Eylesin ezber elif-bā gibi her tıfl-ı edīb
5. Buldu bā-feyz-i Hudā tārîhin eţfāl Şem’iyā
Verdi Dürriñiñ *Güher-rîzi* fem-i şıbyāna zib

[B-13b]

[3]

Qudemā-yı H‘ācegān-ı Dīvān-ı Hümayūndan ve Pîr-i Sühanverān-ı Zamāndan Fütüvvetlü Tālîb Efendiniñ Hesāb Buyurdukları Tārîh-i Zibādır⁵⁴

(fā‘ ilātün/fā‘ ilātün/fā‘ ilātün/fā‘ ilün)

1. Sāye-i lütfunda Hān ‘Abdu’l-mecīd’iñ buldu hep
Mülk-i ‘irfān içre aşhāb-ı ma‘ārif i‘tibār
2. Cūd u ihsānı sühen-dānı be-kām etdi bütün
Olmuş ol şāha sühān-bahş cenāb-ı Kirdgār
3. Tuşfeāsā bir dūr-i yek-tāyı tanzir eyleyip
Bendesı Dürri dağı ‘ahdinde oldu kām-kār
4. Okudukça mekteb-i ‘irfānda bu manzūmeyi
Şi‘r ü inşāya eder eţfāl kesb-i iktidar
5. Ziver-i bezm-i belāgatdir ki taşsin etmede
Anı aşhāb-ı kemāl ü ma‘rifet leyl ü nehār
6. Cevherin gayriyle tārîhin raqam kıl Tālîbā
‘Aşrda oldu *Güher-rîzi*-i Dürri yadigār

⁵³ Hesāb Eyledikleri: -M

⁵⁴ Bu başlık ve manzume M’de yok.

[4]

Meşâyih-i 'İzâmdan Şeyhü's-su'arâ Burusada Kâ'in Mısri Tekyesinde Seccâde-nişin Reşâdetlü Zâ'ik Efendiniñ Tanzîm Buyurdukları Tarih-i Belâgat-ıtrâzileridir⁵⁵

(mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün)

1. Cenâb-ı Dürri-i dür-pâş-ı devrân kulzüm-i 'irfân
Le'âlî-i luğat-zîb oldu ez-nev semt-i evrâka
2. Hâsüd-ı lâ-yesüduñ tab' ma geldi güher-süde
Zümürürüdü oldu yâhüd dâde-i su' bân-ı ahlâka
- [B-14a] 3. Bu ol sözdür ki hem hâşiyet-i bârân-ı nisândır
Fem-i ef' ide sem-i aşdafda kalb oldu tiryâka
4. Sezâ bu gevher-i nâ-yâba dense şeb-çerâğı dehr
Siyeh-rüzân-ı kevnîñ başlasın kalbinde işrâka
5. Bu târih etdi aşdaf-ı dilinden Zâ'ik istihrâc
Güher-rîz oldu Dürriniñ bihâr-ı tab'ı âfâka

[5]

Boğaz Muhâfızı Esbak Müteveffâ İsmâ'il Paşa-Zâde Hakkı Beyefendinin Tarih-i Vâlaları

(fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün)

1. 'Aşr-ı hâkân-ı cihânda oldu a' lâ bir kitâb
Bu *Güher-rîz*-i Dürrî bir lañif inci durur
2. Hakkîyâ dizdim hurûf-ı sâdeden târihini
İşte Dürriniñ *Güher-rîz* zarîf inci durur

[6]

Şumnu Hânedânından ve Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyündan Kuvvetlü 'Âkif Efendiniñ Hesâb Eyledikleri Tarih-i Behiyeleridir⁵⁶

(mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün)

[M-23]

1. *Güher-rîz*-i Dürrî mekteb-i mülk-i ma'ârifde
Şeh-i mihr-i kemâliñ sayesinde mu' teber oldu
2. Yazılssa 'Âkifâ şâyestedir cevherle târihi
Güher-rîz-i Dürrî-i suhândan zîb-eşer oldu

[7]

Ticâret-hâne ketebeşi Mütehayyizânından sühan-ârâ Fañin Efendinin İnşâd Buyurdukları Tarih-i bî-Bâhâneleridir⁵⁷

(fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün)

Yazdı târih-i güher-bârın hitâmında Fañin
Bu *Güher-rîz* zehî Dürrî Efendi kıldı nazm

⁵⁵ Başlık M'de: Meşâyih-i 'İzâmdan Şeyhü's-su'arâ Bursalı Şeyh Zâ'ik Efendiniñ Tarihleridir

⁵⁶ Başlık M'de: Şumnu Hânedânından ve Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyündan Kuvvetlü 'Âkif Efendiniñ Tarih-i Tarihleridir

⁵⁷ Başlık M'de: Ticâret-hâne Ketebeşi Ser-âmedânından Sühan-pîrâ Fañin Efendinin Tarih-i bî-Bâhâneleridir

[B-14b]

[8]

Medîne-i Manâstır Hânedânından ve Şu'arâ-yı Zamânedin Fâ'îk Beyefendinin Tanzîm
Buyurdukları Târîh-i Behiyyeleridir⁵⁸

(*mef' ulü/mefâ'ilü/mefâ'ilü/fe' ulün*)

1. Dürri-i sühan-senc ü hüner-pîşe kim olmuş
Câm-ı dili şahbâ-yı ma'ârif ile leb-rîz
2. Bu nüsha-yı nâdideyi tanzîm edip el-ğak
Oldu yem-i tab'ı yine 'âlemde *Güher-rîz*
3. Bir rütbe-i muşanna' ki olur hîn-i nazarda
Her kıt'ası ehl-i dile şevk u tarab-engiz
4. Bir dürc-i ma'ânî gibi her beyt-i lafîfi
Her mışra'-ı pākizesi şîr ü şeker-âmîz
5. Fâ'îk dedi itmâmına bâ-ta' miye târîh
Çesbân şadef-i sîne-i 'irfâna *Güher-rîz*

[9]

(*fe' ilâtün/mefâ'ilün/fe' ilün*)⁵⁹

1. Dürri-i baħr-i kemâle etdi
Şadef-i ma'rifeti Hâk in'âm
2. Lütf-ı ma'bûd o dürr-i yek-tâyı
Kıldı iklim-i ma'ârifde be-nâm

[M-24]

3. Tuħfeveş bir eşer-i mu'teberin
Etdi tanzîrine sa'y ü ikdâm
4. Öyle nazm-ı güheri şimdiye dek
Olmadı kimse nazîre ile be-kâm
5. Şimdi ol Dürri-i deryâ-yı hüner
Oldu tanzîr ile Hâkka ber-kâm
6. Öyle manzûme ki kıldı taħsîn
Bezm-i 'irfânda anı ehl-i kelâm
7. Bu kitâbı okuyan şâ'ir olur
Alır inşâ'yide taħşîl ile nâm
8. Bize gâyetle büyük ni'metdir
Şükr ola Hâkka'a şabâh ü aħşam
9. Hüner ü ma'rifete haşr etdi
'Aşr-ı şâhen-şehi Rabb-i 'allâm
10. O şehin 'ahd-i hümâyûnunda
İşbu manzûme dahı buldu hitâm

⁵⁸ Başlık M'de: Medîne-i Manâstır Hânedânından Sühan-ârâ Fâ'îk Beyefendinin Târîh-i Vâlâlarıdır

⁵⁹ Bu kısım B'de yok.

11. Hıdmet-i mekrümetinde dâ'im
Olunur ehl-i kelâm istiḥdām
12. Milk-i 'irfānda hünermendānı
Kām-yāb etdi o sulṭān-ı enām
13. Gülşen-i nazımda bŷy-ı lŷṭfun
Şā'irān etmededir istişmām
14. Dā'imā nā'il olur maṭlŷba
Eyleyen dergehine 'arz-ı merām
15. Buldu devrinde cihān ser-tā-pā
O şeh-i dādgeriñ ḥŷsn-i niżām
16. 'Ömr-i şāhānesi efzŷn olsun
Şevket ŷ şān ile tā rŷz-ı kıyām
17. Beyt-i vāḥidde mişāl-i cevher
Ṭālib'e oldu şu tāriḥ ilhām
18. Oldu Dürr-i suḥen-perdāziñ
'Avn-i Ḥaḫ ile *Güher-riz* tamām

[10]

*(mef'ülŷ/mefā'ilŷ/mefā'ilŷ/fe'ülŷ)*⁶⁰

1. Fermān olacak ṭab'-ı *Güher-riz* muḥaḫḫaḫ
Taḥririñe bu Nā'il-i zār oldu muvaffaḫ
2. Bir ḥoşça düşŷp zeyline tāriḥ-i nefisi
Ṭab' oldu ṭab' atça *Güher-riz*-i nev el-ḫaḫ

⁶¹İşbu nazm-ı güher-riz dŷr-dāne-i yegāne-i ḫulzŷm-i feyż ŷ kerāmet-engiz olan pādişāhımız Sulṭān İbnŷ's-sulṭān es-sulṭān 'Abdu'l-mecid Ḥān ḫāzretleriniñ 'aşr-ı meḫāsin-i ḫaşr-ı mŷlŷkānelerinde taḫvīm-ḫāne-i 'āmilelerinde ricālī ḫullarınıñ nezāret ŷ ma'rifet-i 'ācizānesiyle ṭab' ŷ temşil olundu.

Kaynakça

Akbayar, Nuri (hzl.) (1996). Mehmed Süreyya. Sicill-i Osmānî. C. II. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Bursalı Mehmed Tahir (1342/1926). *Osmanlı Müellifleri*. C.III., İstanbul: Matbaa-i Āmire.

Çiftçi, Ömer (hzl.) (yty). Fatin Davud. Hâtimetü'l-Eş'âr (Fatin Tezkiresi).

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78465/fatin-davud---hatimetul-esar.html> [erişim tarihi: 01.10.2015]

Karaismailoğlu, Adnan (1990). "Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Remzî". *Millî Kültür*. S. 74. s. 60-61.

Kartal, Ahmet (2003). *Tuhfe-i Remzî*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kılıç, Atabey (2006). "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Subha-i Sıbyân". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 20. s. 65-77.

⁶⁰ Bu kısım B'de yok.

⁶¹ Bu kısım B'de yok.

Öz, Yusuf (1996). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

Öz, Yusuf (1997). "Tuhfe-i Vehbî Şerhleri". *İlmî Araştırmalar*. S.5. s. 219-232.

Şemseddin Sâmi (1311), *Kâmûsu'l-A'lâm*. 3. cilt. Tıpkıbasım/Faksimile. Ankara: Kaşkar Neşriyat.

Şentürk, A. Atillâ – KARTAL, Ahmet (2004). *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.

